

Egy kritikus megbántott egy hősnőt. Irodalmi közvéleményünk csaknem fél esztendeig nézte cinikus közönnyel, hogyan packázik egy firkász a kiszolgáltatottal, aki a regény lapjaiba zártan még szót sem emelhet magáért, és ráadásul a nyilvánvaló-írói részrehajlás következtében csupán a züllött férj gúnyos megjegyzéseiből rajzolódik ki előttünk. Meghatottsággal szemléljük azt a lovagiasságot, amellyel Dersi Tamás (*Esti Hírlap* 1966. ápr. 22.) a női gyengeség védelmére kel. Meg kell bocsátanunk, hogy nemes fölháborodásában néha a regényről is megfeledkezett, és csak a hősnőt látja maga előtt, akit rajongó hite szinte élővé varázsol. Így válik érthetővé, hogy az inkriminált tanulmányból (*Tiszatáj* 1965. dec.) is csupán azokat a mondatokat ragadja ki, amelyek közvetlenül a nő alakjára vonatkoznak, és elfeledkezik a konkrét elemzést alátámasztó érvekről. A védtelen női nemnek nálam nemesebb védelmezője akadt, ellenfelemmel ezen a téren nem kelhetek versenyre, a párharcot úgyis elvesztem, mégis mentve, ami menthető, néhány szűken irodalmi kérdésben megkísérlem védeni álláspontomat.

Legelőször is egy logikai csúszás: ha egy kritikus Krisztát nem tartja minden tekintetben „vállalhatónak”, akkor egy másik kritikus miért az író kezdi védeni. Somogyi Tóth Sándor, úgy tudom, nem Kriszta megsértett rokona, hanem a *Proféta voltál, szívem* című regény írója. Az író nem érezte támadásnak a regényről írott tanulmányt, ezt még annak idején mind előszóban, mind írásban kifejezésre juttatta. D. T. gondolatmenete nem új: a gyárban, a falun, a hivatalban dolgozó Kriszták nevében többen is írtak a regényről, de ők — érzésem szerint őszintebben — támadták. Én védtem a regényt, velük szemben is, azt igyekeztem megmutatni, miért aktuális és jó ez a mű annak ellenére, vagy éppen azért, mert sokaknak nem tetszik. Joggal merül fel a kérdés, addig kell magyarázni egy regényt, amíg mindenki elfogadhatónak érzi, vagy utat kell engedni az ellentétes vélemények normális összeütközésének? Addig beszéljünk Krisztáról, amíg kedvéért Szabadost is hajlandó megtúrni az olvasó? Miért kell a méltatlankodókat azzal nyugtatni meg, nem értenek az irodalomhoz, nem vették észre a pozitív hőst, miért ne fejtsse ki a regény jótékony józanító hatását?

Egy szűken szakmai kérdés: azt hittük, a *Rozsdatemető*-vita eldöntötte, nem szükséges feltétlen pozitív hős a mű „feszültségének, egyensúlyának” biztosítására. D. T. erről nem akar tudni, azért tűnik számára olyan magától értetődőnek, hogy Kriszta kétirányú jellemzése felborítja a kompozíciót.

D. T. cikke terjedelmével képest igen hosszan ír a Kriszták helytállásáról, arról a társadalmi típusról, amellyel a regény hősnője azonosítható. Nincs jogunk kételkedni abban, hogy igaz tényeket tár fel: a felsorolás érzelmi főfokából következően valószínűleg személyes tapasztalatát mondja el. A baj csak az, hogy a deklaratív felsorolás nem bizonyít semmit. Ha mind ez szépirodalmi műben öltene testet, persze más lenne a helyzet. Így azonban... A kívülről hozott érvekkel műelemzésnél nem tudunk mit kezdeni. A művészet társadalmi szerepét nem tagadjuk, de ha irodalmat játszunk, tartsuk be a játékszabályokat!

Ennyit feltétlen előre kellett bocsátani néhány félreértés tisztázására. A fontosabb azonban az, hogy eltérően értelmezzük a regényt. Úgy érzem, magát a prófétálást sem egyformán értjük. A prófétálás nem „a forradalmi célokra árnyékot vető szájalás, demagóg felelőtlenség”, nem is feltétlen „a hibákat álcázó, hamis prófétálás”, hanem romantikus, illúziós és anakronisztikus forradalmár-hit. Ez lehet fájdalomosan őszinte, az életet lehet rá feltenni. és keservesen ki is lehet ábrándulni belőle. A személyi kultusz siettette és még keservebbé tette a kiábrándulást. A regény a történelmileg szükségszerű illúzióvesztést ábrázolja, és elősegíti a maga módján a válságból való kilépést. A regény mindkét hőse válságban van, annak ellenére, hogy egyéniségükből következően másképp nyilvánul meg ez náluk. Kriszta mindenáron hű igyekszik maradni eszményeihez, Gábor tagad minden eszményt, Kriszta munkába temetkezik. Gábor elszokik a munkától. Ha a regényből nem a prófétaságnak, hanem csak egyik következményének, a szabadosi cinizmusnak a bírálatát olvassuk ki, a művet megfosztjuk történelmi konkrétságától, és az erkölcsi örökigazságok szférájába toljuk. Mert akkor mi a „tanultság”? Nem szabad inni, nőügyekbe bonyolódni, cinikusnak lenni, hinni kell és dolgozni. Ez mind igaz, csakhogy kinek kell az efféle lapos igazság?

Kriszta bizonyos értelemben tényleg ellenpólusa Szabadosnak: a hinni — nem hinni alternatívában. Számunkra, olvasók számára azonban nem ez a legfontosabb,

mert a hit ez esetben nem a megoldást jelenti. Szabadosnak bizony meg kellett volna őriznie hitét becsületből, a múlthoz való hűségből, önvédelemből egészen addig, amíg valóban továbbléphet, amíg újabb, jobban megalapozott „hittel” cserélheti fel a régigit. Krisztának igaza van, ha (D. T. sorait idézzük) „azt szeretné, hogy férje ne tapossa meg múltját, ne tagadja meg hivatását, a munka, az élet és házasságuk értelmét”. Hogy a csudába ne lenne, melyik feleségnek nincs igaza, amikor züllő férjének lelkére beszél? De csak a szegény, kétségbeesett asszonynak van igaza, és nem a kritikusknak, neki tudnia kell, a kívánság mélyebben rejlő problémák megoldatlansága miatt lehetetlen. Kriszta férjében a pusztuló egyént látja, és a pusztulást akarja megállítani. Az irodalmárt azonban a pusztulás oka kell hogy érdekelje. A művészet nem embereket ment meg, hanem társadalmi folyamatok lefolyását segíti elő. A művészet nem arra törekszik, hogy minden ember optimistán lássa a jövőt, hanem minél alaposabban tájékozódjon a világban. Igen, a hinni — nem hinni alternatíva egymásért aggódo egyének, férjek és feleségek, anyák és fiak beszédtémája — nem irodalmi téma. Az anyák és feleségek azt akarják, hogy hozzátartozójuk becsületes legyen, ne tagadja meg múltját, szeresse hivatását, az életet, de hát ez csak keret, norma, amelyet bizonyos körülmények között a férj, a fiú képes lesz vagy nem lesz képes kitölteni. Kritikus, író vagy olvasó azonban nem akarhat az egyén jóságos anyja lenni, mert groteszk, nevetséges helyzetbe kerül. A történelem, társadalom nem ismer hívók—nem hívók antagonizmust. Az embereket nem a hitetlenségről kell lebeszélni, hanem ha okkal ábrándultak ki valamiből, tovább kell segíteni őket, ha ok nélkül, akkor meg kell mutatni a kiábrándulás oktalanságát.

Nincs absztrakt Hit az absztrakt Hitetlenséggel szemben, nincs absztrakt Becsületesség az ugyancsak absztrakt Erkölcsstelenséggel szemben, és nincs absztrakt Szolgálat, Alázat az absztrakt Individualizmussal szemben. Konkrét cél érdekében vállalt tettek minősülnek így vagy úgy. Céltalan elhatározni, hogy hiszek, vagy hogy becsületes leszek, csak azt lehet mondani, ezt kell tennem, ezt kell gondolnom, és vagy hiszek és becsületes leszek tetteim és gondolataim eredményeképpen, vagy nem. Nem feltétlen és mindig érdem a hit, a konstruktivitás, nem feltétlen mindig felesleges a kiábrándultság. Kriszták hite, a demokratikus átalakulás végigküzdőinek hite, számunkra, a jelen számára szent örökség, amelyet ápolunk és ismernünk kell, de semmi esetre sem abszolutizálnunk, és konkrét, igazi tartalmától megfosztva lejárattunk.

És azt is tudnia kell a kritikusknak, minden általános erkölcsi igazságnak konkrét szituációban megvan a maga konkrét jelentése. A sok szépet és jót Kriszta kívánja Szabadosnak, Kriszta, akivel együtt szőtték álmaikat fiatalságuk idején, Kriszta, aki célzatos nosztalgiával idézi a múltat, Kriszta, aki visszamegy ifjúsága színterére, abba az épületbe, amelynek minden szöglete a hajdani lobogásra emlékeztet, Kriszta, aki a múlt emlékeitől terhes dallamok világában él. Hol, mikor bogozta ki az aszszony azt a gubancot, amelybe férje belegabalyodott? És ha valóban kibogozta, mért nem törekszik átadni férjének az önmagán aratott győzelem tapasztalatait? Miért nem teszi hatástalanná a férj gúnyolódását, könnyen tehetné, ha meghaladta volna a múltat. Kriszta dolgozik és hisz, ez az ő esetében tényleg megoldás, talán végleges megoldás — csak örülhetünk neki. Minket azonban a falusi és városi Kriszták egyéni sorsánál inkább érdekel egy nemzedék harcainak történelmi tapasztalattá leszáradó tanulsága. Ha alkalomadtán egy Szabadoshoz hasonló figura tragédiája plasztikusabban tárja fel a jelenséget, akkor minden lelkiismeret-furdalás nélkül rá összpontosítjuk figyelmünket.

Dersi helyesen állapítja meg Szabadosról, hogy csak a demagóg szájalás és a cinikus önzés közötti választást ismeri. Ugyanolyan joggal mondhatjuk róla, hogy ő meg csak az „aranytemplom” igen—nem alternatívában tud gondolkodni. Pedig hát az „aranytemplom” nem a munka és a szépség egyszer és mindenkorra megtalált szimbóluma. Biztosan még szebb és sikerültebb szimbólumokat is talál a társadalom. Hisszük? Nem, valószínűnek tartjuk, sőt meg vagyunk győződve róla. De ezt annyira magától értetődőnek érezzük, hogy sokat nem is szívesen beszélünk róla, meg fontosabbnak, termékenyebbnek is tartjuk a jelen kérdéseinek megoldását.

FEJÉR ÁDÁM